

3.4 Тенденції регулювання розвитку ринку засобів захисту рослин в Україні та світі

Розвитку ринку засобів захисту рослин в Україні сприяють новітні можливості використання продуктів хімії в якості сировини і енергетичних ресурсів при виробництві пестицидів. Слід зазначити, що відбулася науково-технічна революція в хімії, в результаті якої в хімізації сільського господарства застосування засобів захисту рослин вийшло на друге місце після мінеральних добрив. Тому нині тема обґрунтування стану та тенденцій розвитку ринку засобів захисту рослин є надзвичайно актуальною та потребує подальшого дослідження. Водночас ринок засобів захисту рослин розпочав активно розвиватися в післявоєнні роки, коли в землеробстві став швидко зростати попит на хімічні засоби захисту рослин, без яких просто неможливо було б досягти успіхів інтенсифікації аграрного сектора, яка охопила світ у ті роки. Великі хімічні концерни оцінили значимість тонкого синтезу пестицидів, порівнянного з синтезом препаратів для агропромислового сектору України, а також вигідність вкладення капіталу у виробництво засобів захисту рослин.

Тенденції розвитку ринку засобів захисту рослин, питання його досліджували у своїх працях такі вчені як: Бруй О. Ю., Василенко Л. В., Гетьман С. В., Корчинська О. А., Круть М. В., Лупенко Ю. О., Тіхонова Н. О., Межинська-Федоренко В. П. та інші вчені. Враховуючи значні наукові надбання зазначених вчених, варто зауважити, що недостатньо дослідженим залишається питання обґрунтування експорту та імпорту засобів захисту рослин в Україні. Сільське господарство в Україні є однією з основних галузей економіки, яка в 2020 р. забезпечила понад 10 відсотків валового внутрішнього продукту країни, а аграрний сектор, харчова і переробна промисловість забезпечують 18 % ВВП і 17 % зайнятості населення в економіці України [109, с. 2]. У 2020 році в Україні в рослинництві вирощувалися чотири основні види сільськогосподарських культур: культури зернові та зернобобові, культури технічні, коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві і баштанні продовольчі, культури кормові [110]. Згідно даних Державної служби статистики України [110], загальна площа

насаджень культур плодових та ягідних, без урахування площі ягідників в міжряддях садів, у 2020 р. становила 228 тис. га.

Встановлено, що Державний реєстр пестицидів, агрохімікатів, які дозволено використовувати в Україні станом на 31.12.2020 р. містив 3966 препаративних форм пестицидів і агрохімікатів. Перелік ООП серед списку пестицидів, зареєстрованих на національному рівні в Україні у Державному реєстрі пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні станом на 31.12.2020 р., налічувалося 1125 препаративних форм, які містили від одного до трьох активних інгредієнтів особливо небезпечних пестицидів, тобто близько третини пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні станом на 31.12.2020 р. були особливо небезпечними пестицидами [110]. Аналіз даних статистики за минулі роки свідчить про тенденцію зростання загальної площі посіву, на якій здійснюється використання засобів захисту рослин сільськогосподарськими підприємствами. Впродовж 2016–2020 рр. посівні площі, на яких застосовували засоби захисту рослин, зросли із 12239 тис. га до 15343,7 тис. га, або в 1,25 рази, що, відповідно, у відносному значенні становить 67,5 % і 83,3 %.

Очевидно, що на ринку в Україні присутні пестицидні препарати, які містять ООП, але яких немає в Державному реєстрі пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, наприклад, ДНОК (динітроортокрезол) і його солі (№ 106 в PAN List); Метоміл (№ 195 в PAN List), який продають у вигляді препарату Ланнат; Оксамит (№ 213 в PAN List); Праллетрін (№ 232 в PAN List), який у вигляді рідини від комарів не тільки продають, але і виробляють в Україні; Пропоксур (№ 241 в PAN List); Валідаміцин (№ 301 в PAN List). станом на 31.12.2020 р. в Державному реєстрі пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні налічувалося 1125 препаративних форм ООП, в яких містилося 83 активних інгредієнта [111, с. 103; 113]. Безперечно за визначенням ФАО ООН, «інтегрована система захисту рослин» означає ретельний розгляд всіх доступних методів боротьби з сільськогосподарськими шкідниками і подальшу інтеграцію відповідних заходів, які перешкоджають розвитку популяцій шкідливих організмів і підтримують застосування пестицидів й інші

втручання на рівнях, які економічно виправдані та знижують або мінімізують ризики для здоров'я людини і навколишнього середовища [112, с. 115]. В інтегрованій системі захисту рослин основну увагу звертають на вирощування здорового врожаю при мінімально можливому порушенні агроєкосистем і підтримується використання природних методів боротьби зі шкідливими організмами й пропонують способи для боротьби з шкідливими організмами: збір шкідників із рослин; використання спеціальних матеріалів; своєчасне видалення відходів і хворих рослин; сівозміну; використання стійких до хвороб сортів сільськогосподарських культур; збереження або збільшення кількості природних хижаків [114]. Біологічний захист рослин ґрунтується на тому факті, що зниження чисельності будь-яких небажаних для людини і його діяльності видів мікроорганізмів, рослин або тварин можна здійснювати шляхом використання їх паразитів і антагоністів, тобто їх безпосередніх природних ворогів, хижаків, паразитів, гербіфагів – споживачів трав'янистих рослин і продуктів їх життєдіяльності (антибіотиків, гормонів, феромонів), а також біологічно активних речовин. При цьому основна мета застосування біологічного захисту рослин полягає, безперечно, в отриманні якісної та екологічно безпечної продукції.

Вітчизняний експорт засобів захисту рослин незначний. Характерними ознаками є відсутність чітких закономірностей щодо асортименту та ємності, помітна значна строкатість за роками. Обсяг експорту органічної продукції в 2020 р. склав 99 млн євро. Українську органічну продукцію закуповували переважно країни Європейського Союзу, де загальна сума склала 95 млн євро. Країнами-споживачами української органічної продукції є Нідерланди, Італія, Німеччина, Великобританія, США, Австрія, Польща, Швейцарія, Бельгія, Чехія, Болгарія, Угорщина, Канада, Австралія і деякі країни Азії [115, с. 10]. Основні експортні органічні продукти – зернові, олійні, бобові, ягоди, фрукти, дикороси. Також експортуються макуха соняшнику, борошно, олія соняшникова, шрот соняшниковий, яблучний концентрат, горіхи і березовий сік [116, с. 25]. Частка України у світовому експорті нині становить 0,04 %, у загальноєвропейському – 0,08 %, серед країн Східної Європи – 1,6 %, що в десятки разів менше порівняно

з обсягами імпорту. Вказане черговий раз зосереджує увагу на значній імпортозалежності зокрема вітчизняного ринку засобів захисту рослин. Завдяки імпортерам українські сільгоспвиробники мають змогу використовувати для захисту рослин найновіші світові досягнення у цій сфері.

Під час аналізу імпорту засобів захисту рослин до України в натуральних показниках, тоннах, за період з листопада 2019 р. по жовтень 2020 р. видно, що загалом до України імпортовано 96 932,7 тонн засобів захисту рослин.

Слід зазначити, що в Україні основу ринку засобів захисту рослин становлять хімічні препарати, або пестициди, їх частка в натуральному обсязі перевищує 97 %. При цьому біологічні засоби для запобігання зараження сільськогосподарських культур різними патогенами та шкідниками займають лише 2,2–2,6 % від загальної місткості ринку. Переважання першого типу продукції пов'язано з простотою і високою ефективністю його застосування – хімічні препарати, наприклад, можна розпорошувати на великих ділянках з повітря [117, с. 221]. Незважаючи на широке різноманіття захисних засобів, найбільш поширеним видом такої продукції в Україні залишаються гербіциди – їх частка в структурі місцевого виробництва в 2020 р. склала 56,6 % в натуральному вираженні. Даний факт багато в чому обумовлений тим, що наша країна має в своєму розпорядженні найбільшими в світі площами орних земель, обробляти їх від бур'янів за допомогою техніки неефективно, оскільки набагато краще з цим завданням можуть впоратися гербіциди. Однак в останні роки спостерігалось зростання частки фунгіцидів в структурі виробництва хімічних засобів захисту рослин в Україні. Подібне явище пов'язане зі збільшенням площ, відведених під зернові культури та цукровий буряк, адже перед посівною кампанією насіння цих рослин зазвичай протруюють для знищення спор грибів-паразитів. Українські сертифіковані органічні господарства займають площі від кількох гектарів, як і в більшості країн Європи, до тисяч гектарів ріллі. Внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні має позитивну динаміку, і розширюється через основні мережі супермаркетів, які активно розвивають привабливу та іміджеву лінійку органічних продуктів [111, с. 98].

Основними видами органічної продукції, яку виробляють і споживають в Україні, є фрукти, овочі, зернові культури, м'ясо та молочні продукти, крупи і хлібобулочні вироби, а асортимент органічної продукції налічується понад 100 найменувань товарів. Слід зазначити, що темпи зростання українського органічного виробництва в 5,5 рази вище, ніж в країнах Європи, і майже в 5 разів, ніж в світі [112, с. 115]. У листопаді 2020 р. до України ввезено 8,6 % від всього обсягу. Грудневий імпорт становив 9,5 %. У січні було імпортовано 12,2 % засобів захисту рослин. Варто зазначити, що вітчизняні агрохімічні підприємства значно залежать від імпоротної сировини, частка якого досягає 50 % в натуральному вираженні, у зв'язку з чим ціни на засоби захисту рослин багато в чому обумовлені валютним курсом. Таким чином, було наявне різке підвищення вартості пестицидів спостерігалось в 2019 і 2020 роках, коли курс долара піднявся через девальвацію гривні [112, с. 6, с. 8].

Найбільші обсяги імпорту засобів захисту рослин надходять із Китаю – 35,2 %. Китайські хімічні компанії стали глобальними лідерами з виробництва засобів захисту рослин. Крім того, Китай стимулює експорт засобів захисту рослин за рахунок податкових пільг. Відповідно до вище проведеного дослідження, варто відзначити, що вітчизняний ринок засобів захисту рослин характеризувався впевненим зростанням з 2016 р. по 2020 р. і досяг ємності в 225,9 тис. тонн. Вказана динаміка обумовлена розширенням посівних площ основних сільськогосподарських культур: площу земель під пшеницю збільшено з 25 до 27,9 млн га, олійні культури – з 11 до 12,6 млн га, цукрові буряки – з 0,9 до 1,2 млн га, під сою – з 1,5 до 2,6 млн га за 2016–2020 роки. У результаті в 2020 р. були зібрані рекордні за останні роки врожаї пшениці – 86 млн тонн, соняшнику – понад 11 млн тонн, цукрових буряків – близько 52 млн тонн. Проте подібні досягнення привели до надлишку даної сільськогосподарської продукції на ринку, у зв'язку з чим посівні площі під цими культурами зменшилися в минулому році. Даний факт призвів до скорочення обсягу споживання засобів захисту рослин в Україні до 207,6 млн тонн [117].

Зараз на вітчизняному ринку домінують товари закордонного виробництва, що поставляються в основному з країн Європейського Союзу і Китаю. Їх частка в 2018 р. склала 58,6 %. Слід зазначити, що цей показник поступово знижується протягом останніх трьох років, що обумовлено декількома факторами. Зокрема, багато міжнародних хімічних корпорацій, наприклад Bayer і DuPont, прагнуть уникнути сплати митних зборів на ввезену продукцію, тому налагоджують власне виробництво на території України. Інша причина – перехід деяких підприємств на схему толінгу, згідно з якою закордонні постачальники безмитно постачають в нашу країну компоненти для виробництва хімічних засобів захисту рослин, згодом переробляються на українських заводах. Готова продукція йде на експорт без сплати відповідних мит. В результаті реалізації подібної схеми обсяг поставок засобів захисту рослин з України з 2016 р. по 2020 р., за даними митної статистики, зріс з 11,2 до 23,4 тис. тонн [117]. Процес управління пестицидами охоплює регульований контроль, належне поводження, імпорт, постачання, транспортування, зберігання, використання та видалення відходів пестицидів для мінімізації несприятливого впливу на навколишнє середовище і впливу на людину. Важливу роль в цьому процесі грають законодавчі та нормативні вимоги, які визначають національні рамки політики в галузі регулювання використання пестицидів, і, в першу чергу, реєстрації і контролю пестицидів [118, с. 185].

Таким чином, існуюча законодавчо-нормативна база в основному забезпечує правове регулювання використання пестицидів в Україні, але вимагає істотної модернізації та перегляду в зв'язку з новими викликами і апроксимацією законодавства України до законодавства Європейського Союзу відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

З метою вдосконалення розвитку ринку засобів захисту рослин в Україні в першу чергу необхідно: розробити і прийняти нормативно-правові акти, що регулюють питання виробництва і застосування біологічних засобів захисту рослин; підтримувати розвиток широкої мережі біофабрик і біолабораторій; сприяти формуванню загальної культури екобезпечного агровиробництва на

основі створення системи вдосконаленої підготовки кадрів вищої кваліфікації з навичками застосування сучасних біопрепаратів захисту рослин і сучасних біотехнологій; розробити дієві механізми для стимулювання переходу на біологічні й інтегровані методи захисту рослин; стимулювати подальший розвиток екобезпечних технологій в рослинництві, зберіганні і транспортуванні продукції агровиробництва; підтримувати проведення нових наукових досліджень світового рівня по біологізації захисту рослин і розробку механізмів їх впровадження у виробництво; розробити і прийняти довгострокову стратегію і державні програми розвитку біологічного методу захисту рослин [119, с. 14].

Таким чином, забезпечення сільського господарства засобами захисту рослин переважно за рахунок іноземних виробників призводить до завищення цін на них. У цьому зв'язку виникає необхідність удосконалення фінансово-кредитної політики в галузі сільського господарства, спрямованої на забезпечення виробників необхідними кредитними ресурсами для придбання потрібних їм матеріально-технічних ресурсів, у тому числі й засобів захисту рослин. Високі банківські ставки, відсутність іпотечного кредитування роблять кредитні ресурси недоступними для більшості сільськогосподарських товаровиробників, особливо малого та середнього бізнесу [112, с. 115]. Це зумовлює необхідність збереження державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Навіть у розвинутих країнах світу, де доходи фермерів значно вищі порівняно з українськими, висока ціна на засоби захисту рослин компенсується державними дотаціями. Для повсюдного впровадження інтегрованої системи захисту рослин в Україні першу чергу повинна бути відповідна законодавчо-нормативна база, що забезпечує зниження ризиків від хімічних речовин, і яка може включати: спеціальні дозволи або ліцензії на торгівлю пестицидами і агрохімікатами; процедури погодження на ввезення (імпорт) хімічних засобів захисту рослин; процедури постійного контролю та інспектування використання пестицидів.